

Якушик І.Д.,

д. е. н., професор,

Литвиненко Я.В.,

к. е. н., професор КМА, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі

РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДЕРЖАВІ ЗА ДОПОМОГОЮ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ

Непрямі податки займають достатньо велику частину в бюджеті будь-якої держави. Щорічно в державному бюджеті України питома вага непрямих податків займає більш ніж третину його розміру. За допомогою цих податків держава має можливість регулювати економічні процеси, стимулювати розвиток різних галузей виробництва, реалізацію товарів і послуг та інші. У статті розглядаються проблеми, які зараз існують при стягненні цих податків, порядку та методики розрахунку, подальші напрямки удосконалення процесів регулювання економіки за їх допомогою.

Indirect taxes are the big enough part of budget of any country. Every year in the governmental budget the density of indirect taxes is more than 1/3 of its size. With a help of these taxes the government has abilities to regulate economic process, stimulate the development of different production branches, realization of goods and services and so on. There are some problems, which are considered in this article. These problems exist in the tax collection, in the order and methods of estimation, further directions of improving process of economy regulation with its help.

Постанова проблеми. Складовою частиною загального процесу управління економічними процесами держави є її регулююча роль. Це стосується будь-яких держав світу незалежно від рівня і стадій розвитку, характеру економіки (командно-адміністративний, ринковий, змішаний), адміністративного устрою та структури органів управління. Різниця полягає лише в методах регулювання. Так, наприклад, в країнах з командно-адміністративною економікою питома вага сфер діяльності економіки, які контролюються та регулюються з боку держави,

значно більша, ніж в ринковій економіці. А від цього залежить і кількість відповідних органів, які і здійснюють ці процеси.

Регулювання економічних процесів здійснюється за допомогою економічних та адміністративних методів. При цьому, слід зазначити, що обидва типи методів мають право на існування і повинні діяти одночасно. А завдання теоретиків і практиків – знайти оптимальний рівень їх взаємодії. Як свідчить досвід розвинутих країн світу, більш ефективними методами є економічні, і якщо їх частка серед інших методів регулювання економіки вища, то економіка, як правило, має більш високі темпи розвитку. Але в сучасних умовах розвитку економіки України існують ще проблеми підходів до процесів регулювання, і в тому числі за допомогою непрямих податків.

Викладання основного матеріалу. Одним з найважливіших економічних методів регулювання економіки є регулювання за допомогою оподаткування, і в першу чергу через непрямі податки: податок на додану вартість, акцизні збори та митні платежі.

Серед непрямих податків найбільш вагоме місце займає податок на додану вартість (ПДВ). Зараз цей податок введений практично у всіх Європейських державах та в багатьох інших країнах світу. Впровадження цього податку є однією з головних вимог для країн, які хочуть стати членами ЄС.

Вперше цей податок був запропонований в Франції фінансистом М.Торе ще в 50-х роках ХХ століття. Ним був впроваджений метод стягнення податку із новоствореної вартості на всіх етапах просування продукції, починаючи від виробника (включаючи і добувні підприємства) і закінчуючи кінцевим споживачем. В 70-90 роках ХХ століття цей податок стає головним непрямим податком для більшості країн Європи.

В Україні цей податок був уведений у 1992 році Декретом Кабінету Міністрів України і тільки через п'ять років, в 1997 році, Верховна Рада України прийняла Закон "Про податок на додану вартість".

ПДВ є податок на споживання, який сплачують всі суб'єкти підприємницької діяльності, що виробляють продукцію та реалізують її, виконують роботи та надають послуги. Як податок на споживання, весь тягар сплати його лягає на споживача кінцевого продукту, тому що для підприємств застосовується особливий порядок розрахунку.

Зокрема, підприємство, яке сплачує податок, має право платити його тільки із новоствореної вартості, а з загальної суми податку відраховують ту суму, яка сплачена попереднім підприємством згідно з отриманими документами, тобто до бю-

джету сплачується тільки різниця.

Перевагою цього податку є те, що він:

- по-перше, дає можливість охопити всі ланки виробничого процесу від добування сировини, матеріалів до кінцевої реалізації виробів;

- по-друге, він є нейтральним щодо прибутків конкретного підприємця;

- по-третє, він стимулює зменшення ціни виробу та її вартості, забезпечує економію витрат та економію використаних ресурсів;

- по-четверте, він ускладнює можливість ухилення від сплати податку.

В Україні для підприємств існує свій порядок стягнення податку та отримання податкового кредиту. Сутність його полягає в тому, що підприємство повинно сплатити ПДВ із всього свого обігу незалежно від сплати цього податку попередньою ланкою. На суму податку, яка була сплачена підприємством, надається право зменшити податкове зобов'язання, а від'ємне сальдо дає можливість отримати податковий кредит, тобто бюджетне відшкодування ПДВ. Повернення податкового кредиту проводиться протягом визначеного строку (не більш як 3 місяці). Але якщо сума повернення податкового кредиту перевищує 100 тис. грн., то це підприємство підлягає перевірці щодо правильності сплати та розрахунку цього податку. В більшості випадків термін повернення ПДВ у вигляді податкового кредиту наближається до максимального строку. Це приводить до того, що кошти підприємства, а в більшості це обігові кошти, виключаються на великий термін з грошового обігу і у платника податку з'являються проблеми при оплаті рахунків за сировину, матеріали, а також при виплаті заробітної плати. Недоліком цієї системи є також те, що в цьому випадку кошти, які держава виплачує із значним запізненням у вигляді податкового кредиту, не підлягають індексації і підприємство має суттєві втрати.

Важливе значення при сплаті цього податку має поняття платника податку. В більшості країн ця категорія охоплює максимально можливу більшість платників. До них входять всі юридичні та фізичні особи, які займаються підприємницькою діяльністю і які мають зобов'язання по сплаті цього податку, несуть відповідальність перед податковими органами, ведуть бухгалтерський облік. Головним при цьому є визначення такого поняття, як підприємницька діяльність та підприємець, від чого залежить надання йому пільг. Кількість пільг для платника податку не завжди є позитивною рисою. В окремих випадках

в Україні були безпідставно наданні пільги деяким категоріям платників, що привело до того, що державний бюджет не отримав значні обсяги коштів, а кількість зловживань в цій сфері значно збільшилась.

Разом з тим, у чинному законодавстві чітко не визначаються права платника ПДВ і, зокрема, на повернення податкового кредиту, а це не дає можливість підприємцям проводити планування податкових платежів в цілому.

Особлива увага при визначенні концепції ПДВ в Західних країнах приділяється проблемам визначення обігу до оподаткування. В законодавстві більшості країн він поділяється на два види – який підлягає оподаткуванню та який не підлягає оподаткуванню. Це дає можливість визначити час виникнення податкової відповідальності, визначає критерії, по яких встановлюється місце та час здійснення обігу та визначається територія платника податку. В цілому обіг поділяється на три види:

1. Постачання товарів, виробів, послуг при здійсненні підприємницької діяльності.

2. Власне споживання товарів для підприємницьких цілей у вигляді власного споживання, споживання співробітниками, у вигляді натуральної оплати праці та інше.

3. Імпорт товарів.

Але законодавство західних країн більш ширше та всеохоплююче визначає цей критерій, ніж він визначається в Україні. Так визначається два загальних критерії – факт обміну та факт оплати в будь-якій формі. Це дає можливість визначити обіг, який оподатковується та час податкової відповідальності. Обмін виступає як головна умова, коли настає податкова відповідальність. У випадках, коли виріб використовується для власного споживання, обмін та оплата відсутні.

Суттєвим при визначенні категорії обігу до оподаткування є поняття "постачальник товарів та послуг". На відміну від поняття, яке існує в українському законодавстві (продаж або реалізація), постачання включає не тільки безпосередньо реалізацію, а ще і здачу в оренду майна, надання послуг, виконання робіт. Тобто, в поняття постачання входить також все, що не сприймається ринком як товар, який має вартісну оцінку. При передачі права на володіння майном, обіг, який здійснюється, стає таким, що порядок права власності та розпорядження можуть не збігатися у часі, тому за основу приймається право розпорядження.

Тобто категорія обігу для цілей оподаткування в законодавстві деяких країн більш конкретизована.

У законодавствах інших країн об'єкт обкладання подат-

ком визначається як винагорода, тобто знов утворена вартість. Якщо вона відсутня, то обіг не підлягає оподаткуванню. При цьому під винагородою визначається вся сума витрат споживача, які необхідні йому для виробництва цього товару (без ПДВ) та отриманий прибуток. При особистому споживанні розмір податку визначається на підставі законодавчо встановлених принципів.

До позитивних рис чинного законодавства України по ПДВ треба віднести те, що встановлені тільки дві ставки: базова ставка для більшості платників цього податку 20% та пільгова – 0%. Треба також зазначити, що ці ставки є однаковими для будь-яких підприємств, незалежно від їх підпорядкованості та форм власності. Це дає можливість при регулюванні економічних процесів додержуватись принципу рівності платників при сплаті ПДВ.

Іншим непрямим податком, який дозволяє досить суттєво здійснювати регулювання економіки, є акцизний збір. Цей податок застосовується в різних країнах світу. Він встановлюється на високоприбуткові або монопольно вироблені товари. За своєю суттю цей податок відрізняється від ПДВ за такими ознаками:

1. Він встановлюється тільки на визначені державою товари, які не є товарами першої необхідності та широкого споживання. Як правило, це дорогоцінні вироби з цінних металів, або товари, які вважаються соціально-шкідливими для споживання (лікєро-горілочані, тютюнові вироби).

2. Головною метою цього збору в більшості випадків є підтримка вітчизняного виробника та обмеження імпорту аналогічних виробів. Але в цьому може проявлятися і негативна риса – вплив на конкуренцію і взагалі її усунення на місцевому ринку.

3. Цей податок сплачується один раз і, як правило, виробником. Але в деяких випадках платником податку виступають інші підприємства. Наприклад, коли підакцизний товар завезено з-за кордону і першою структурою, яка отримує цей товар, є торговельне або будь-яке інше посередницьке підприємство, сплачуючи при цьому акциз.

4. На відміну від ПДВ, акцизний збір має різні ставки, розмір яких залежить від певних умов. Головними серед них є:

- вид виробу. Наприклад, запасні частини для автомобіля мають меншу ставку, ніж на сам автомобіль, або ставка на каву нижча, ніж на горілочані вироби;

- місце виробництва товару. Так на вітчизняні вироби ставка акцизного збору менша, ніж на товари, які вироблені в інших країнах і потім імпортовані в державу.

В Україні перелік підакцизних товарів та ставки акцизного збору затверджуються Верховною Радою України. В останні часи спостерігається загальна тенденція на збільшення ставок цього податку. При цьому, потрібно зазначити, що в деяких випадках це негативно впливає на фінансово-господарську діяльність як самих підприємств, так і загалом на економічний стан держави. Наприклад, досить значне підвищення ставки акцизного збору на лікєро-горілчані вироби вітчизняного виробництва в 1997 році призвело до негативних наслідків для всієї галузі. В цей же час, більшість країн світу, які виробляли аналогічну продукцію, почали вводити для своїх виробників, які експортують зазначену продукцію в Україну, пільги по інших податках, а це привело до того, що продукція вітчизняного виробництва почала реалізовуватись, зважаючи на підвищення ставок акцизів, по вищій ціні і стала неконкурентоспроможною. Деякі виробники взагалі були змушені припинити свою господарську діяльність, а інші зазнали дуже значних збитків. Тобто невиважена державна політика по цьому податку призвела до негативних наслідків.

Ставки акцизного збору встановлюються в різних варіантах. У більшості країн вони визначаються в місцевій валюті на одиницю виробу або у відсотках до вартості товару. В Україні ставки визначаються також в гривнях на одиницю виробу та у відсотках до вартості товару.

В Україні діють такі умови стягнення акцизного збору. По більшості товарів сплата акцизного збору відбувається після їх реалізації, і тільки якщо їх реалізація стабільна, то по окремих періодах року, тобто як і в інших країнах світу, застосовується спосіб стягнення податку по факту реалізації товару. Але по двох групах товарів – алкогольні напої та тютюнові вироби – застосовується авансовий спосіб. Будь-яке підприємство, виробник цих підакцизних товарів, повинно до початку реалізації своєї продукції закупити на всю партію товару акцизні марки в податкових органах. В подальшому вся продукція підприємства повинна бути обклеєна марками і вже надходити до торговельної мережі з ними. Це ж стосується і товарів, які завозяться з інших країн. Але при цьому способі можуть виникнути проблеми, коли вироблений товар не реалізується (як це було в 1997-1998 роках), і стає питання повернення вартості акцизних марок.

Проблемами цього податку є також недосконала законодавча база. Так, поки що для більшості підакцизних товарів головним законодавчим документом є Декрет Кабінету Міністрів України №18-92 від 26.XI.1992 року, в який в подальшому

вносились зміни та доповнення (по алкогольних напоях та тютюнових виробках в 1995 році був прийнятий відповідний Закон за №329/95-ВР). Головним чином зміни та доповнення стосувались переліку підакцизних виробів та ставок на них, а також пільг по цьому податку. Як вже зазначалось вище, підвищення ставок не завжди було обґрунтованим, а надання пільг для окремих категорій платників цього податку взагалі принесло державі збитки.

Третім важливим непрямим податковим платежем, який дозволяє досить ефективно регулювати економічні процеси, є мито. Законодавчими документами, на підставі яких здійснюються розрахунки та стягнення цього податку, є Митний Кодекс України, який був прийнятий 12 грудня 1991 року за №1970-X11, та Закон України "Про єдиний митний тариф" від 5 лютого 1992 року №2097-X11.

Єдиний митний тариф України є систематизований звід ставок мита, яким обкладаються товари та інші вироби, які ввозяться на митну територію України або вивозяться за її межі.

Ставки мита встановлюються Верховною Радою України і є єдиними для всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (якщо це не обумовлюється окремими законами України або іншими міжнародними угодами).

Одним з недоліків чинної системи митних тарифів є дуже часті зміни тарифних ставок, що приводить до проблем, пов'язаних із стягненням мита та проходження митного контролю.

Проблемою для України залишається надання митних пільг. Пільги, на нашу думку, повинні запроваджуватись, в першу чергу, на товари, які мають соціальне значення, а також на товари, що не виробляються в Україні. Стосовно надання пільг вітчизняним виробникам, то такий підхід повинен бути виваженим та обґрунтованим. Надані пільги не повинні впливати на стан конкуренції на ринку товарів та послуг України.

В деяких інших країнах, наприклад в Польщі, регулювання економіки здійснюється за допомогою інших непрямих податків. До таких, наприклад, відносяться податок з ігор. Цією діяльністю можуть займатися тільки особи згідно з умовами, які зазначені в Акті "Про азартні ігри та взаємні парі". При цьому каталог ігор і парі повинен бути зареєстрованим у статуті. До азартних ігор відносяться ігри з метою виграшу грошей або призів, результат яких залежить від випадку. До таких ігор відносяться лото, лотерея жеребкування, ігри в казино, цифрові ігри, карти. Взаємні парі – це парі на грошові виграші, які залежать від:

– результатів спортивних змагань людей, тварин, коли люди роблять ставки, а сума виграшу визначається сумою зароблених ставок, як на тоталізаторі;

– результати різноманітних парі, в яких сума ставок та сума виграшу залежить від співвідношення ставок та виграшем, яке узгоджується між одержувачем та платником ставки.

Повноваження по визначенню гри, як азартної або парі, як взаємного, має Міністерство фінансів РП. При цьому потрібно визначити, що держава має монополію на проведення діяльності у сфері цифрових ігор та грошових лотерей.

В цілому треба зазначити, що регулювання економічних процесів у державі за допомогою непрямих податків досить ефективне, і вдосконаленню цих методів повинно відводитись багато уваги.

Висновки. В цілому потрібно відзначити, що:

1. Непрямі податки займають достатньо вагоме місце в державному бюджеті держави.

2. За допомогою непрямих податків держава має можливість здійснювати ефективне регулювання економічних процесів, стимулюючи розвиток виробництва товарів або їх реалізацію.

3. Одним з ефективних методів регулювання економіки за допомогою непрямих податків є надання пільг за ними. Але при цьому потрібне проведення достатньо повного дослідження наслідків здійснення цих процесів.

Література

1. Романюк М.В. Податкова система та інвестиційна привабливість економіки України. // "Фінанси України". – №10. – 2006. – С. 38-42.

2. Гендлер Г. Інвестування. Податкові пільги як фактор залучення інвестицій у розвиток депресивних територій. // "Вісник податкової служби України". – № 27. – 2005. – С. 43-48.

3. www.niss.gov.ua